

FACULTAD
DE CIENCIAS
JURÍDICAS

ZIENTZIA
JURIDIKOEN
FAKULTATEA

TRABAJO FIN DE GRADO / GRADU AMIERAKO LANA

**JUSTIZIA ADMINISTRAZIOA NAFARROAN GERRA ZIBILAREN GARAIAN:
NATALIO CAYUELA AUZITEGIKO IDAZKARIAK JASAN ZUEN
ERREPRESIOA ETA DEPURAZIOA**

Miren Goñi Flores

DIRECTOR / ZUZENDARIA

Roldán Jimeno Aranguren

Pamplona / Iruñea

2015eko ekainaren 5a

Laburpena: Lan honek 1936ko Estatu kolpea eman baino lehen Nafarroan Auzitegiko idazkaria izan zen Natalio Cayuelaren kasua ikertzea izan du helburu. Bibliografia ezberdinetan agertzen den informazioaz baliatzeaz aparte, bere inguruan ikerketa sakon bat egiteko gerra zibilan zehar eta frankismoaren garaian ireki zitzaizkion espedienteak landu dira. Idazkari honen kasua, gerra zibilaren hasieran martxan jarritako garbiketa prozesuan kokatzen da. Sistema totalitarioetan ematen den garbiketa prozesu hau, Espainiako estatu osoan zehar zabaldu zen, eta Nafarroa eta Iruñea ez ziren salbuespen bat izan. Langileen garbiketa irekitzen zitzaien erantzunkizun politikoaren espedienteak zuen oinarri. Natalio Cayuela estatu kolpea eman eta hilabetera fusilatu zuten, bere anaia Santiago Cayuelarekin batera, 1936ko abuztuaren 23an Nafarroako Bardeetan.

Giltza hitzak: Justizia Administrazioa. Gerra Zibila. Nafarroa. Natalio Cayuela Idazkaria.

Resumen: Este trabajo ha tenido como objetivo estudiar el caso de Natalio Cayuela, Secretario de la Audiencia de Pamplona antes del golpe de estado de 1936. Además de utilizar la información ya recogida en distintas bibliografías sobre su vida, para un estudio más profundo hemos acudido a los expedientes que se le abrieron en plena guerra civil. El caso de este secretario judicial, se sitúa en la depuración judicial que se puso en marcha en los primeros años de la guerra civil. Este sistema de depuración, característico de un sistema totalitario se extendió por todo el territorio español, y Navarra y Pamplona no fueron una excepción. La depuración de los trabajadores de la justicia se daba en base a los expedientes de responsabilidades políticas. Natalio Cayuela, fue fusilado tan solo un mes después del golpe de estado junto con su hermano Santiago Cayuela el 23 de agosto de 1936 en las Bardenas Reales.

Palabras clave: Administración de Justicia. Guerra Civil. Navarra. Secretario Judicial Natalio Cayuela.

Abstract: The aim of this work has been to study the case of Natalio Cayuela, the secretary of the Court of Pamplona before the coup of 1936. Besides using the information already collected in several bibliographies about his life, for a further

research we have also been employing the files that were opened during the civil war. The instance of this secretary takes place in the first years of the civil war, when the judicial clearance was launched. This judicial cleaning system, which was characteristic for a totalitarian system, spread throughout the Spanish territory, and Navarre and Pamplona were not an exception. The debugging of workers of justice was based on the records of political responsibilities. Natalio Cayuela was shot along with his brother Santiago Cayuela the 23rd of August of 1936 in the Bardenas, just a month after the coup.

Key words: Administration of Justice. Civil War. Navarre. Natalio Cayuela secretary.

SIGLEN ERLAZIOA

EAJ

Eusko Alderdi Jeltzalea

FET de las JONS

Falange Española y Tradicionalista de
las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista

AR

Acción Republicana

IR

Izquierda Republicana

PCE

Partido Comunista Español

PSOE

Partido Socialista Obrero Español

AURKIBIDEA

I. SARRERA.....	6
II. NATALIO CAYUELAREN KASUA.....	9
1. Abokatua, idazkaria eta ezkertiarra	9
1.2 Parte hartzea los Promotores para la democracia egunkarian	10
1.3. Liga de los derechos del hombre-ren bazkidea	12
1.4. Gainerako ekintzak.....	13
2. Estatu kolpearean helduera	14
2.1 Testuingurua.....	14
2.2 Natalio Cayuela estatu kolpearean aurrean.....	15
3. Natalio Cayuelaren erailketa. 1936ko abuztuaren 23an.....	16
III. JUSTIZIA ADMINISTRAZIOAN EMANDAKO GARBIKETA	18
1. Garbiketa prozesua justizia administrazioan	18
2. Espedienteak.	21
3. Espedienteen inskripzioa erregistroan	22
3.1. Heriotza ziurtagiriak erregistroan.....	22
3.2. Fusilatuen inskripzioak	22
IV. NATALIO CAYUELAREN ESPEDIENTEAK	24
V. ONDORIOAK.....	31
VI. BIBLIOGRAFIA	36

I. SARRERA

Nafarroako historian emandako gertakizun esanguratsuenetarikoa dugu Gerra Zibila. Hala ere, Espainiako estatuko probintzietan ez bezala, Nafarroan ez zen benetako gerra eman. Nafarroa, Espainiako gizartearen gehiengo baten ikuspuntutik, Erregimenaren leialtasunaren adibide bikaina izan zen, horrela jakinarazi zuen ere Francisco Franco diktadoreak Nafarroako foruak mantentzean. Hala ere, erreralitatea oso ezberdina izan zen, garai hartan egondako 3444 biktimek frogatzen duten moduan, gehiengoa errepublikarrak, sozialistak eta nazionalistak zirelarik¹. Gerra zibila ondoren, frankismoa ezarri zen estatu osoan eta honekin batera, sistema diktatoriala. Sistema diktatorialaren ezaugarri diren politika pertsonalistak, autoritarioak eta alderdi bakarraren aldarrikapenak, lan hontan ikertzen dugun kasuan agirian ikusiko ditugu. Justizia Administrazioarako lan egiten zuen funtzionario batean izandako eraginean, hain zuzen.

Hala ere, lanaren helburuaren ikerketan sartu baino lehen, Gerra zibila baino lehen egondako denboraldian geratuko gara, hau da, Bigarren Errepublikan. 1936ko otsailaren 16an ospaturiko hauteskundeetan Frente Popular alderdi ezkertiarrek, garaipena lortu zuen estatu osoan. Nafarroan, aldiz, eskuindarrek osatzen zuten blokea Gorteetako zazpi diputatu lortu zituen, %69,1 botu lortuz, Frente Popularrak %21,7 eta alderdi jeltzaleak, EAJk, %9,2. Nafarroako 15 udaletan Frente Popularrak gehiengoa lortu zueneta horregatik errepresioaren indarkeri gogorrena jasan behar izan zuten herriak bilakatu ziren Gerra Zibilean².

Alderdi eskuindarrek ez zuten batere ondo hartu Frente Popularraren garaipena estatuan. Momentu horretatik aurrera, armadaren deia estatuaren eta orden sozialaren salbatzaile bezala aurkeztu zuten, eta geratzen zen itxaropen bakarra kolpe militarra ematea. Konspirazio militarrek, garrantzi erabakigarria hartu zuen, eta altxamendua emateko eta kargu liskarra mantentzeko aukera zuten bakarrak ziren³.

¹ JIMENO ARANGUREN, R., “La represión y depuración en la Administración de Justicia: Navarra, 1936-1945. Una primera aproximación”, *Jueces para la Democracia*, 79 (2014) 86. orr

² ALTAFFAYLA, *Navarra 1936 de la esperanza al terror*. Altaffayla, Tafalla, 2004, 38. orr

³ IBÍDEM, 39. orr

Mola jeneralaren⁴ helduerak Nafarroara, 1936ko martxoaren 14an, konspirazio militarri sekulako bultzada eman zion, eta bere mugimenduak lehenengo momentutan arretatsuak izan ziren arren, Espainiako Errepublikako gobernuak lekualdaketa militarrek egiteko erabakia hartu zuen kolpe militarren mehatzuak sahiesteko, baina gauzak ez ziren espero bezala ateratu. Lekualdaketa hauek, aukera eman zien martxoan lehenengo egunetan Madrilen zeuden jeneral eta nagusi ezberdinei elkartzeko, aukera paregabea haien artean altxamendu militarra nork emango ote zuen hautatzeko. Mola jeneralaren presentziarekin Nafarroan, ofizialen talde batek erabaki zuen Mola izan beharko zela altxamenduaren helburuak bultzatu beharko zituen eta erabaki hori aurrera eraman zuten. Horrela, Mola beste ofizial talde batekin haien indarrak prestatu zituzten konspirazio militarra behin betiko emateko 1936ko apirilatik aurrera⁵.

1936ko uztailaren 18an, Mola altxamenduaren zuzendaria zelarik, Espainiako Gerra Zibilari hasiera eman zion. Nafarroan, hasieratik, sekulako errepresioa eman zen, Mola jenerala Iruñean baitzegoen. Uztailaren 19an Emilio Mola Iruñean matxinatu eta aginpidez jabetu zen karlisten laguntzarekin. Nafarroan ezkerrek zapalkuntza guztiz gogorra jasan zuen, eta berehala isilarazi zuten⁶.

Gerra Zibila 1936 eta 1939 urteen artean eman zen, behin frankistek azkeneko hiri errepublikarra bereganatu zutela, Frankismoa ezarri zen eta honekin batera, politika pertsonalistak inposatzen zituen sistema diktatoriala.

Frankismoarekin eta berarekin ezarritako sistema diktatorialekin batera, ideologia bakarra ezartzeko lana hasi zen, eta estatu kolpea eman zen lehenengo momentutik garbiketa prozesua aurrera eramateko ekintzak martxan jarri zituzten. Justizia Administrazioari dagokionez, kolpe militarra eman zen lehenengo momentutik, funtzionarioen eta langile publikoen leialtasuna bermatu nahi izan zuten, mugimendutik at zeudenei kargutik ezabatuz.

⁴ Altxamendu militarren zuzendaria.(Cuba 1887- Burgos 1937)

⁵ ALTAFFAYLA, *Navarra 1936 de la esperanza al terror*. op.cit. 42-43. orr.

⁶ JIMENO JURÍO, J.M., “*La Guerra Civil en Navarra (1936-1939)*”, Pamiela, Iruñea, 2006, 43-44. orr.

Garai hartan ezarri zen errepresioa Justizia Administrazioan emandako garbiketan nabarmendu zen. Nafarroako Auzitegiak errepresio hori jasan zuen lehenengo auzitegietakoa bat izan zen. Kolpe militarra eman zen unetik militarrek kontrolpean geratu zen bertako langileak mugimenduaren lehenengo biktimak bilakatuz. Natalio Cayuela Medina dugu adibide.

Natalio Cayuela Medina, Iruñeako lurralde-audientziaren idazkaria, hiriko kartzelan atxilotu egin zuten eta Valcalderasen (Bardenas) fusilatuta izan zen 1936ko abuztuaren 23an, bere anaia Santiago eta beste 48 pertsonekin batera. Egun bat lehenago, hau da, abuztuaren 22an, Gerra Karlistaren Batzordeak ere, honen ahizpa eta emaztea atxilotzeko agindua eman zuen. Urte bereko urriaren 31n ireki zitzaion espedientean Cayuela “desagertua” eta “leku ezezagunean” bezala agertzen da. Espediente horren zinismoa ustekabea harrapatzen du bere bukaera tragikoa Auzitegi osoan jakina zelako. Natalio Cayuelak bere bizitzarekin ordaindu behar izan zuen Molaren estatu kolpea gelditzeko nahia. Natalio Cayuelari hiru espediente ireki zitzaizkion, nahiz eta hasieratik Nataliori gertatutakoa iritzi publikoaren jakinean egon. Irekitako lehen espediente, Iruñeako Erregistro Zibilean epez kanpo inskribatutako espediente izan zen, hurrengo, bere kargua uzteko arrazoiak ikertzen zituen eta azkenik, Erantzunkizun politikoen espediente⁷.

Beraz, honekin guztiarekin, lan honek sistema diktatorialaren politikak jasan behar izan zituen kasu bat ikertzea du helburu: Natalio Cayuela idazkariarena, eta idazkari bezala Justizia Administrazioako parte batek, Bigarren errepublikan zehar izandako bizitza eta Frankismoak ezarritako errepresioak nola eragin zion, haien ideiekin bat egiten ez zuelarik.

Ikerketa honetan sakontzeko guztiz erabakigarriak izan dira, Nafarroako artxiboan aurkitzen diren espedienteak. Dokumentu hauek baitira Natalio Cayuelaren inguruan lan egiteko ezinbestekoak suertatu direnak. Gerra Zibila iritsi baino lehen, Angel Garcia-Sanz Marcotegik idatzitako *Los promotores de Democracia, periódico republicano*

⁷ JIMENO ARANGUREN, R., “La represión y depuración en la Administración de Justicia: Navarra, 1936-1945. Una primera aproximación”, *Jueces para la Democracia*, 79 (2014). op.cit. 94. orr.

pamplonés de 1932 artikuluan⁸, jakin izan da Natalio Cayuela Auzitegiko idazkaria izateaz gain, politikan murgildutako gizon bat zela, lehenengo Acción Republicanan eta ondoren Izquierda Republicana alderdien militantea bezala. Hala ere, Gerra Zibila iritsi zen momentutik Natalio Cayuelaren inguruan ez ziren argitalpen gehiagorik idatzi, lehen esan bezala Gerra zibili iritsi eta hilabete bat beranduago fusilatua izan zelako. Horregatik, bere bizitzaren eta bere heriotzaren arrazoiak ikertzeko, ezinbestekoak suertatu dira lan honetan, espedienteen ikerketa egitea.

Laburbilduz, ikerketa metodologiko honetarako, Natalio Cayuelaren inguruan degoen bibliografía erabiltzeaz aparte, Nafarroako Artxibo Orokorrean dauden espedienteetaz baliatu gara. Natalio Cayuelaren inguruan dagoen bibliografía oparotasun handikoa ez izan arren, Roldan Jimenok *Jueces para la Democracia*n idatzitako artikulua, *Altaffayllako elkarteak*, *El Escarmiento* liburuak edota Angel García Sanz Marcotegui gizon honen inguruan lan egin dute. Dena den, ikerketa honen funtsezko informazioa espedienteetan aurkitu izan da.

II. NATALIO CAYUELAREN KASUA

1. Abokatua, Idazkaria eta Ezkertiarra

Natalio Cayuela Medina, Leonardo Cayuela eta Concepción Medinaren semea, Bartzelonan jaio zen 1892.urtean. Amparo Sandoval Arricivitarekin ezkondata zegoen baina ez zituzten seme-alabarik eduki⁹.

Zuzenbidea ikasi zuen eta abokatu bezala aritu zen. 1922. urtean, Iruñeko Auzitegiko idazkaria izendatu zuten eta honekin batera Auzitegiko materialaren arduraduna, nahiz eta hasieran bi karguetan aritzeko gai izan, Auzitegian idazkari moduan geroz eta lan gehiago izan zuen momentutik bigarren kargua utzi behar izan zuen. 1923ko

⁸ GARCÍA-SANZ MARCOTEGUI, A., “Los promotores de democracia, periódico republicano pamplonés de 1932”, *Príncipe de Viana*, 174 (Enero-Abril 1985), 93-106. orr.

⁹ memoria-oroimena.unavarra.es/es/ficha/865 (2015eko maiatzean kontsultatua).

abuztuan bere anaia Enrique Cayuela Medina izendatu zuen bere karguan lagun izateko eta gaixo egotekotan ordezkatzeko¹⁰.

Bere bizitza politikoari dagokionez, Natalio Cayuela Medina bere anaia Santiago Cayuela Medina bezala, *Acción Republicana* alderdiaren militantea zen. Biak izan ziren, *Los promotores de la democracia* egunkari errepublikanoaren bultzatzaile nagusienetarikoa *Acción Republicana* alderdiaren ordezkariak bezala. Honetaz aparte, Natalio Cayuela *Liga de los derechos del hombre* elkartearen kide izan zen¹¹.

1.2 Natalio Cayuelaren parte hartzea Los promotores para la democracia egunkarian

Idea errepublikarrak ez zuten sustraitze handirik izan Nafarroan. Errepublikaren ideologia gutxietsita izan zela esan dezakegu.

Alderdi bateko prentsa baten agerpena, gizartean existitzen diren ideien ezarpenarkin lotuta dago. Momentuz, ez da ikerketa orokor bat eman nafartar errepublikanoen eta bere prentsa organoaren inguruan. Hala ere, esan dezakegu, nafartar errepublikarrak eskasak izan ziren arren hauek sakon lan egin zutela, batez ere garai hartako giro sozio-politiko kontutuan hartuta¹². Lehenengo Errepublikaren hauteskunde orokorrek erakutsi zuten moduan, Errepublikak zenbait jarraitzaile izan zituen Iruñeako eta Tuterako hirietan¹³. Hain zuzen ere, bi hiri hauetan, alderdi errepublikano ezberdinak sortu ziren.

Primo de Riveraren diktadurak¹⁴ sortutako zailtasunetatik aparte, Alderdi Errepublikar Autonomo Nafarra (*Partido Republicano Autónomo Navarra*), Tuterako Alderdi Errepublikanoarekin (*Partido Republicano de Tudela*) eta Corteseko alderdi errepublikanoarekin (*Centro Republicano de Cortes*) batera, 1926. urtean Aliantza Errepublikanoaren manifestu ezagunera gehitu ziren. Primo de Rivera diktadorearen

¹⁰ AGN, Juzgado de Primera Instancia e Instrucción nº1 de Pamplona, núm.3, 1937.

¹¹ AGN, Jurisdicción Especial de Responsabilidades Políticas, rollo del TRP núm. 258, 1936

¹² GARCÍA-SANZ MARCOTEGUI, A., “Los promotores de democracia”, *op-cit.*, 93-94. orr

¹³ MARTÍNEZ CUADRADO, M., *Elecciones y partidos políticos de España, 1868-1931*” Taurus, Madrid, 1969, 381-401. orr

¹⁴ 1923ko irailaren 23an Miguel Primo de Rivera Kataluniako kapitain jeneralak estatu-kolpea eman zuenetan 1930erko urtarilaren 28an dimititu zuen arte, Espainiak izan zuen erregimen politikoa.

erorketarekin, nafartar errepublikanoek aktiboki antolatzen hasi ziren eta 1930eko urtarrilean, Vicente Villumbrales, hurrengo urteetan Acción Republicana-ren presidentea izango zena, Grupo de Acción Republicana manifestua sinatu zuen eta Mariano Anso, Partido Republicano Autónomo Navarroren militantea, beste errepublikar batzuekin elkartu zen *La República* astekaria sortuz.

1932ko urrian, *Los promotores para la democracia* egunkariak forma hartzen joan zen. Hilebete hortan, egunkariak 1.531 akzioekin kontatzen zituen, bakoitza 50 pesetetan baloratua eta kapital osoak 76.550 pezeta batzen zituen. Datu ekonomiko hauek, agerian uzten dute, demokraziaren sustatzaileak nafartar burgesia txiki eta ertainaren eskutan zegoela. Akzionisten jatorri geografikoa, ez du sorpresa handirik aurkezten. Iruñeako 82 akziodun, ehuneko 27a kontrolatzen zuten, hau da, egunkariaren erdia baino gehiago suposatzen zuena. Gainerako akziodunak erriberakoak ziren.

Angel García-Sanz Marcotegiren esanetan¹⁵, egunkaria osatzen zutenen 105 kideren izaera politikoa errepublikarra zen akzioen erdia baino gehiago beren eskutan baitzegoen. Hala ere, garai hartan existitzen ziren alderdi guztiek ez zuten egunkariaren sustapena indar berarekin bultzatu. Adierazgarria da, Partido Radical Socialista buruzagien laguntza falta. Berez, egunkari hau benetan Acción Republicana eta Partido Radical militanteen laguntzari esker aurrera eramanez ahal izan zen.

Aipaturiko alderdi guztietatik, guri gehien interesatzen zaiguna Acción Republicana da. Mariano Anso, Iruñeako alderdiaren buruzagia, Javier Domezain, alderdiaren idazkaria eta Cayuela anaiak, abokatuak, akziodun nagusienak ziren. Natalio Cayuela, 1932. urtean zuzendaritza-batzarraren presidentea bilakatuko zen eta Santiago Cayuela, Izquierda Republicana gazteriaren presidentea.

Egunkaria, soilik zazpi hilabete bizirik iraun zuen, ekonomikoki mantentzeko zailtasun handiak zituelako¹⁶.

¹⁵ GARCÍA-SANZ MARCOTEGUI, A., “Los promotores de democracia”, *op-cit.*, 109. orr.

¹⁶ *IBÍDEM.*, 110-111. orr

Natalio Cayuela gizon aberats bat zela esan dezakegu, garai hartako burgesia txiki eta ertainaren parte zelako, eta garai hartako datu ekonomikoak erakusten duten moduan, nafarroako gizartearen gehiengo batek %64a hain zuzen ere, lehen sektorean aritzen zen¹⁷.

1.3. Liga de los Derechos del Hombre-ren bazkidea

1922ko martxoaren 1ean, *Liga de los Derechos del hombre* erakundea sortu zen, bederatzi urte baino lehenago sorturiko *Liga Española para la Defensa de los Derechos del Hombre y del Ciudadano*-ren orde. Aipaturiko erakunde hau Bartzelonan sortu zen, han zegoen Giza Eskubideen erakundearen eraginez. Zentro horren zuzendaria izendatu zuten, Luis Simarro doktorea, Madrilgo unibertsitate baten katedradun ospetsua, aktiboki defenditu baitzuen “Escuela Moderna Ferrer i Guardia”ko maisua 1909. urtean Bartzelonan emandako Aste Tragikoan fusilatu zutena¹⁸. Gauzak horrela, 1922ko martxoaren 1ean, alderdi politiko desberdinekoak biltzen zituen talde batek, gizartearen ondare komun bezala eskatzen zuten pertsonengan izan beharreko errespetua. Liga honek, beraz, alderdi politiko batean afiliaziorik izan gabe, gizartearen ezinbesteko eskubideak defendatzea zuen helburu nagusien, eta helburu hau aurrera eramateko Botere Publikoen aurrean borrokatzea eta iritzi publikoan haien ideiak ezartzeko lanean aritu ziren. Autoritatearen gehiezko indarkeria erabileraren eta tradizioen inposaketaren aurka zeuden. Laburbilduz, *Liga de los Derechos del Hombre* elkarteak, gizartearen eskubideak defendatzea eta errespetatzea zituen helburu nagusien.

Bigarren Errepublikaren helduerarekin, Espainako probintziaa bakoitzean elkarte bat sortu nahi zuten haien ideiekin bat egiten zuten eragin handiko gizonak. 1932ko ekainaren 15ean ospatutako bileran idatzitzako zirkularretan agertzen den bezala¹⁹ 1932ko martxoan sortuko zen elkarte berritu honen presidente izendatu zuten Miguel de Unamuno. Unamunorekin batera, beste pertsonai batzuk. Hala nola, Diego Martínez

¹⁷ ALTAFFAYLA, *Navarra 1936 de la esperanza al terror*. Altaffayla, Tafalla, 2004.

¹⁸ Frances Ferrer Guàrdia (Maresme, Katalunia 1859- Bartzelona 1909) politikari eta pedagogo iraultzailea izan zen, hezkuntza laiko eta arrazionalaren aldele sutsua. Escola Moderna izeneko eskola laiko arrazionala antolatu zuen. 1909.urtean Bartzelonako Aste Tragikoan apaizeriaren kontra izandako istiluen eragileztat hartu zuten, eta fusilatu egin zuten

¹⁹ *En vez de una Asociación que solo podría funcionar contando socios por millares, tratamos de formar una red de unos pocos hombres (por supuesto, también mujeres), la que cubra todo el territorio nacional, y que se erijan en fieles vigilantes de los derechos individuales, y acudan a la corrección de los abusos del Poder Oficial.*

Barrio, Eduardo Ortega y Gasset, Baldomero Blanco, 98ko belaunaldiaren parte ziren. Espainiako estatuan garatu zen korrante intelektua eta kulturala, Espainiaren gainbehera aztertu eta horri buelta emateko politikak proposatzen zituztenak.

1913. urtetik Bigarren Errepublika heldu arte, aipaturiko kideetatik aparte, Ligako kide izatera pasa ziren garai hartako beste pertsonai garrantzitsu batzuk: Dalí, Azaña edo García Lorca esaterako, 27ko belaunaldikoak ziren. Espainiako 1920ko hamarkadan entzutetsu egin ziren idazle eta intelektual batzuk. Alberto Valínen esanetan, 1932ko lehenengo hilabetetan erakunde honetan Azañaren ordenaren ideia ezkertiarrenak errepresentatuak zeuden eta beharbada horregatik Liga honen kide gehiengoa Partido Radicalaren militanteak ziren²⁰.

Aurrerago ikertuko diren espedienteetan, Natalio Cayuelari behin baino gehiagotan Manuel Azañarekin elkartuta ikusten omen zitzaiola azpimarratzen da, elkarketa horien arrazoia Cayuela Azañaren alderdi politiko eta antolaketa politikoak jarraitzen zituela izan liteke, bereziki aipaturiko “Liga” honen helburuak bultzatzeko, probintzietako eliteek lan egin behar zuten eta ikusiko dugun moduan, Natalio Cayuela elite horren parte zen.

Era labur batean esan dezakegu, Natalio Cayuela politikoki oso gizon aktiboa izan zela. Lehen esan bezala, bere anaiarekin batera Acción Republicana alderdiaren militantea izan zen eta biek *Los promotores para la democracia* egunkariaren sustatzaile nagusienetarikoak. 1934. urteko maiatzean, Izquierda Republicana alderdira pasa zen (AR IR alderdia izatera pasa zenean) eta 1934 eta 1935. urteen artean, alderdi politiko horren zuzendaria-batzarraren presidentea izendatu zuten, alderdiko pertsona garrantzitsuenetariko bat bilakatuz.

1.4. Gainerako ekintzak

Bere ekintza politikoetatik aparte, iturri ezberdinetan jarraitutako ikerketati esker jakin izan dugu, Gurutze Gorriaren probintzia-batzordearen presidentea izan zela, 1933ko urtarilaren 6tik 1936ko uztailaren 18ra arte, hau da, gerra zibila iritsi zen unera arte.

²⁰[http://www.institutodemer.es/articulos/tercera/LIGA&_32_DERECHOS&_32_HOMBRE&_32_ESPA%20DIA.pdf](http://www.institutodemer.es/articulos/tercera/LIGA%20DERECHOS%20HOMBRE%20ESPA%20DIA.pdf). (2015eko maiatzean kontsultatua)

Manuel González Bozas, Gurutze Gorriaren idazkariaren esanetan, Cayuela karguan aritu zen, erakundearen berezko izaera apolitikoa erabat errespetatuz²¹. Egindako ikerketei esker ere jakin izan dut, Natalio Cayuela bitan Osasuna Futbol taldearen presidentea izan zela, 1923-1924. urteen artean eta 1928-1934. urteen artean hain zuzen ere²².

2. ESTATU KOLPEAREN HELDUERA

2.1 Testuingurua

Fal Condek, Alderdi Karlistakoa eta eskuindar erradikalenetariko batek, Benito Mussolinirekin²³, kontaktuan jarri zen, bere laguntza edukitzeko Errepublikaren aurka emango zen altxamenduan. Mussolini ados zegoen, eta dirulaguntza eskeini zien haien altxamendu militarra ondo prestatzeko armak behar zituztelako. Ezkertiar politikariak berehala ekintza hauek Gobernu Errepublikarraren aurrean salatu zituzten, eta honetaz aparte, publikoki heziketa militarra egiten zuten talde karlisten aurka ere salaketa bat jarri zuten. Izquierda Republicana alderdiaren Nafarroako presidentea zen Ramón Bengarayk pertsonalki joan zen, garai hartan ministro sozialista zen Indalecio Prietorengana salaketa jartzera. Jesús Monzón ere, PCE alderdiaren ordezkaria, Casares Quiroga gorberruburuarekin elkarrizketatu zen, baina honen erantzuna hurrengoa izan zen: *“Ustedes los comunistas ven fascistas por todas partes”*. Nahiz eta jasotako erantzun honekin dena berdin mantendu karlistek geroz eta askatasun handiagorekin jasotzen zuten errepublikari aurre egiteko beharrezkoa zuten materiala.

Iruñeako egoera estatu kolpearen aurreko egunetan egonezina zen. Ramón Bengaray, IReko buruzagia Nafarroan, bizkartzain batekin ibiltzen zen, bere bizitzaren beldur zelarik.

1936ko uztailaren 12an, eskuin erradikalek Castillo Tenientea hil zuten. Gertakizun honen erantzuna, ezkertiar erradikalen partetik hurrengo egunean eman zen, José Calvo Sotelo, eskuindar politikariaren erailketarekin. Kasu hontan, erailketa honen

²¹ AGN, Jurisdicción Especial de Responsabilidades Políticas, rollo del TRP núm. 258, 1936

²² www.osasuna.es/el-club/historia/_/presidentes.html (2015eko maiatzean kontsultatua)

²³ (Emilia-Romagna, 1883- Lombardia 1945) italiar politikaria eta Alderdi Nazional Faxistaren buru. 1922-1943 bitartean Italiako Erresumako lehen ministroa izan zen.

arduradunak Castillo Tenientearen segurtasun indar talde berekoak ziren. Bi gertakizun hauek, liskarrak piztu zituzten eta Mola Generala, egun horietan Nafarroako hiriburuan ospatzen ziren sanferminak aprobetxatuz, prestatzen ari ziren altxamendu militarri azken xehetasunak eman zizkion.

1936ko uztailaren 17an Franco Afrikan altxatu zen eta 18an, estatu kolpea Nafarroan sendotu zen. Molaren agindupean zegoen estatu kolpea martxan jarri zen Rodriguez Medel, Guardia Zibilaren komandantearen bizitzari amaiera eman zion unean.

Estatu Kolpea hasi da. 1936ko uztailaren 19an Iruñea fusil-konpainiaren desfilearekin argitu zen Gerra Estatua iragartzen zuena. Momentu hortatik aurrera, Nafarroako herrietatik sortutako karlisten taldeak, reketeak, agertzen hasi ziren, eta Gaztelu enparantzan elkartu. Hainbat eta hainbat gaztek, Iruñean zeuden bandera errepublikarrak kentzen joan ziren eta haien ordezt, bandera monarkikoak ezarri zituzten.

Izquierda Republicana alderdiaren egoitza falangistek hartu zuten, eta beren egoitza han ezarri zuten. Aste bereko igandean, autoritate militarrek momentuan existitzen ziren guneko guztiak itxi zituzten baita Gune Euskalduna eta EAJren bulegoak. Falangeak, gune hoiek bereak egiteko erabakia hartu zuten, batik bat, haien nahietarako eta afiliatuentzako ez zelako ez nahiko, ezta balioduna ere. Honekin batera, Iruñean zegoen egunkari nazionalista *La Voz de Navarra* egoitzaren lapurketari eta suntsiketari ekin zioten, eta bere zuzendaria zen José Aguerre, atxilotua eta preso eraman zuten. Egun gutxitan, Iruñeako hiriarekin egin ziren²⁴.

2.2 Natalio Cayuela Estatu Kolpearen aurrean

Estatu kolpea prestatzen zen bitartean, Frente Popularreko zenbait politikari eta zenbait sindikalista Mariano Menor Pobladorekin, Nafarroako gobernadore zibilarekin elkartu ziren Nafarroako, krisi-kabinete bat prestatzeko ideiarekin. Bilera hortan aurkitzen ziren, Ramón Bengaray eta Aquiles Quadra, IRkoak. Jesús Monzón PCEkoa, bere anaia Carmelo eta Constantino Salinas PSOE alderdikoak, Antonio García Fresca,

²⁴ ALTAFFAYLA, *Navarra 1936 de la esperanza al terror*, op.cit., 475-485. orr

zinegotzia; Natalio Cayuela Auzitegiko idazkaria; Tiburcio Osácar, *Trabajadores* egunkariko zuzendaria eta Salvador Goñi, Antonio García Larraeche, zinegotziak.

Ikusita estatu kolpearean aurrean ezin zela deus egin, desegin ziren babesa aurkitzeko esperantzarekin. Batzuk haien bizitzarekin jarraitu ahal izan zuten, baina beste askok fusilatuak izan ziren errebeldeen eskutik, Natalio Cayuela eta bere anaia bezala. Lehen esan bezala, 1936ko uztailaren 19tik aurrera reketeek²⁵ eta faxistek Iruñearen eta Nafarroaren jabe egin ziren, erresistentzia bakarra Bidasoa haranean eta Nafarroako Erriberako puntu batzuetan aurkituz²⁶.

3. NATALIO CAYUELAREN ERAILKETA. 1936ko abuztuaren 23an.

1936ko abuztuaren 23 eta Iruñeako kartzelan lasaitasuna, festa eguna baita Nafarroako hiriburuan. Arratsaldean, bazkaria ondoren, presoak kartzelaren patioan daude. Beste gauza askoren artean, Benito Santesteban, erreketeen nagusiaren bisita komentatzen dute. Hain zuzen ere, aurreko egunean Santestebanek presoek errepaso bat egin zien, eta zin egin zien egun gutxitan libre geratuko zirela erregimenaren aurka errebeldia delituak ez zituztenak. Abuztuko igande horretan kartzelero bat agertu zen eskutan paper batzuk eramaten zituelarik; paper horiek izen zerrenda bat zuten, kartzeleroa zerrenda hori irakurtzen hasi zen. Deiturikoak, animaturik ateratzen dijoaz, haien buruan Santestebanen hitzak gordeta zituztelarik.

Guztira 52 preso irten ziren patiora eta hauek beste esparru batera gidatu zituzten, falangistak eta reketeak haien esperoan zeuden, hauek presoek eskuak bizkarretara lotu zizkieten eta kartzelaren aurrean zeuden bi autobusetara igotzeko agindua eman zieten. Egoera horri begira zeuden hainbat lekukok momentuan kartzelaren aurretik pasatzen zirenak Cayuela anaiak ezagutu zituzten eta haien artean zera esaten zuten: “*¡No mires, no mires, que nos pueden detener!*”

Behin, 52 presoak autobus barruan zeudela autobusek Zaragozarako bidea hartu zuten. Bitartean, bi falangiste gidatutako kotxe batek hartu beharreko bidea irekitzen

²⁵ Lehen Karlistaldian sortutako miliziano karlista hegoaldeko nafarrak ziren. XX.mendearen hasieran, karlisten erakunde paramilitarrak izena hau hartu eta Gerra Zibilean mugimenduaren alde aritu ziren nafartarrak ziren.

²⁶ www.izqrepublicana.es/documentacion/bengaray.pdf (2015eko maiatzean kontsultatua).

zuen, baina autobusak ez ziren Zaragozara joaten, baizik eta Bardeetara Iruñeatik 70 kilometrotara, baina hori, autobusetan zeuden presoek ez zekiten²⁷.

Berehala Valcardera eskortara ailegatu, eta atxilotuei autobusetik jeisteko agindua eman zieten. Binaka autobusetik jeisten ziren haien artean loturik zeudela, eta han zeuden falangistek eta reketeek taldeka banatu zituzten. Hara iristerakoan, preso mantendu zituzten eta presoek apaizez osaturiko talde batez jabetzerakoan, ez zuten ezer onik espero. Gainera, preso batek baino gehiagok, aurreko egunean irekitako 3,5 metrotako eta zazpi metroko luzeera zuen zanga bat ikusi zuten.

Nafarroako hiruburuan Santa Maria La Real festa ospatzen ari ziren bitartean, Bardeetan eszena ikagarriak garatzen zeuden. Oihuka eta bultzaka reketeek eta falangistek, presoek apaizen aurrean jartzeko eta aitortzeko agindua eman zieten, presoek aukera hortaz baliatzen ziren apaizei azken mandatuak eta haien familiarrei oroigarriak bidaltzeko. Honorio Artetaren kasuan, honek bere kideari bultzada eman, sokak apurtu eta Bardenetan zehar eskapo egin zuen. Zauritua egon arren, ihes egitea lortu zuen²⁸. Gertakizun honek, harroputzen urduritasuna areagotu zuen, eta apaizei korrika eta presaka aitorpenak hartzeko agindua eman zieten. Behin lehenengo taldekoek aitortu zirela, hil zituzten jarraian hobira bota zituzten. Egoera horretan, oraindik bizirik geratzen ziren presoek oihuka, kolpeka.... hasi ziren, preso batek konortea galtzen bazuen, ertzera eramaten zuten eta tiroka bere bizitzari amaiera ematen zioten. Falangistak beldur ziren, Honorio Artetaren kasua errepikatzeko beldur, eta geroz eta presa gehiago sartu zieten apaizei. Lehenengo taldea hil ondoren egoera areagotzean, falangistek apaizei aitorpen gehagorik ez egiteko agindua eman zieten, hau da, apaizak joatea nahi zuten presoek errezago hiltzeko, baina karlistak katolikoak zirenez, ez zituzten falangisten aginduak onartzen eta haien artean liskarretan hasi ziren²⁹. Preso batzuk egoera hori aprobetxatu eta korrikan ihes egin zuten, baina haien borraroeak atzetik joan eta tiroka harrapatu zituzten. Erlojuak, pizgailuak, gerrikoak eta edozein objektu aprobetxagarria hilotzei kentzen zizkieten.

²⁷ SÁNCHEZ-OSTIZ, M. *El Escarmiento*, Pamplona, Iruñea, 2013. 415-417. orr

²⁸ ALTAFAYLLA, *Navarra 1936 de la esperanza al terror*, op.cit., 493. orr

²⁹ *IBÍDEM*, 418. orr

Bardeneetan geratu zirenen artean, Natalio Cayuela Medina abokatua eta Auzitegiko idazkaria aurkitzen zen, berarekin batera bere anaia Santiago Cayuela Medina. Marino Húder Carlosena medikua, bere lehengusua Ramón Húder Sana, García Enciso... denak oso ezagunak garai hartako Iruñean. Lehen ikusi dugun moduan, eta *El Escarmiento* liburuak egiaztatzen duen moduan³⁰, Natalio Cayuela politikoa aktiboa izateaz aparte, mitinetan eta Nafarroan existitzen zen prentsa ezkertiarreko artikuluetan parte hartu zuen, baina Mola jeneralak haratago joan zen Natalio Cayuelaren burua seinالاتu baitzuen konspiratzaile bezala salatuko zuen mehatxuen atzean zegoen pertsona bezala.

Fusilaketak eman ziren egun berean, prentsak Iruñeako apaiza zen Marcelino Olaecheak egun triste honen inguruan esandakoa kaleratu zuen³¹ baita Gobernadore Zibilak autotitate militarren aginduz esandakoa³².

Fusilaketa hauekin batera, Iruñeko biztanleriak mota askotako errepresioa jasan izan zuen: atxiloketak, erregistroak, ihesaldiak...³³

III. JUSTIZIA ADMINISTRAZIOAN EMANDAKO GARBIKETA.

1. Garbiketa prozesua Justizia Administrazioan

Altxamendu militarra prestatu zuten militarrek, kolpe militarra eman zen lehenengo momentutik, funtzionarioen eta langile publikoen erregimenarekiko leialtasuna bermatu nahi izan zuten, mugimendutik at zeudenei kargutik kenduz.

1936ko abuztuaren 21ean, estatu kolpea eman eta hilebete bat beranduago, dekretu garrantzitsu bat atera zuten langile publikoen portaera bere nahietara egokitzen zena, hala ere, haien helburua ez zen bakarrik erregimenaren etsaiei zigor bat ezartzea,

³⁰ SÁNCHEZ-OSTIZ, M., *El Escarmiento*, op.cit., 418. orr.

³¹ Qué continuas y rendidísimas gracias hemos de dar a Dios al considerar como nuestra amada diócesis, por el favor y valentía que él ha puesto en el corazón navarro, ningún sacerdote ha sido ultrajado, ningún tiempo ha sufrido deterioro...

³² Se prohíbe de forma terminante que Falange o fuerzas similares practiquen detenciones sin orden escrita y cometan actos de violencia, estando dispuesto a castigar severamente en juicio sumarísimo los crímenes que se cometan llegando incluso a la disolución de las Agrupaciones que las realicen.

³³ ALTAFAYLLA, *Navarra 1936 de la esperanza al terror*, op.cit., 493-494. orr.

hau da, gobernu errepublikanoaren alde zeudenei zigorra ezartzea, baizik eta, kargua kentzea mugimenduaren kontrako jardueretan aritzen zirenei.

Gerra Zibilaren hasieran, garbiketaren lehenengo kasuak agertzen dira. 1936. urtetik aurrera eraman zen funtzionario judizialen garbiketa, Justizia Administrazioa sistema diktatorialaren kontrolpean ezartzeko helburuarekin, eta garbiketa 1939. urtera arte iraun zuen, hau da, Gerra Zibila amaitu zen arte. Aurrerago ikusiko dugun moduan, garbiketak Gerra Zibila iraun zuen urteetan ez zituen arau finkoekin kontatu. Lehenengo arauak, Gerra Zibila amaitzerakoan diktatu zituzten. 1936. urtean hasitako garbiketa prozesua hurrengo tresna arauemailetan oinarritu zen³⁴:

1870eko “Botere Judizialaren lege organikoa” berreskuratu eta martxan jarri zuten XIX. tituluan jasotzen ziren “*De la jurisdicción disciplinaria*” arauak. 1936 eta 1939. urteen artean emandako lehenengo garbiketa prozesua arau hauetan oinarriturik eman zen. Modu honetan mantendu izan ziren, karrera judizialean edo epailetzan sartzeko oposaketak eta aintzinatearen sustapena. Kontrol sistema berriak ezarri ziren Justizia Administrazioaren parte izango ziren kide berrien ideologia kontrolatzeko.

1936ko uztailaren 24ko Defentsa Batzarraren Aldizkari Ofizialak, jurisdikzioaren suspentsio ordena ezarri zuen. Fernández-Crehuet-en hitzetan “*hasiera ematen zitzaion estatuaren salbuespen judizialari, hau da, momentuan zegoen jurisdikzioa osoa gelditu zuten eta jurisdikzio errepresiboa izan zen abian jarritako bakarra*”.

Bestalde, irailaren 13ko 108. Dekretuak, okupatutako zonaldetan lanean aritzen ziren administrazioako langileen garbiketari hasiera ematen zion. Frente Popularrean parte hartzen zuten funtzionarioei zehapenak ezartzen zitzaien, jarrera “antipatriotikoa” jarraitzeagatik, jarrera antipatriotikoa, besteak beste, mugimendu berriarekin bat ez etortzea eta haien lan postuetan jarraitzea edo konnotazio politiko txiki bat zuten ariketetan aritzea izan zitekeen. Dekretu honen 4. artikulua, jarduera garbitzaileak ezartzen zituen, artikulua honen arabera, funtzionarioen agintariak garbiketaren kargu egongo ziren eta kontrako jardueraren bat antzematen bazuten, espediente bat irekiko

³⁴ FERNÁNDEZ-CREHUET LÓPEZ, F., *Jueces bajo el Franquismo. Once historias (y una nota sobre la depuración de los funcionarios judiciales)*, Comares, Granada, 108. orr

zitzaien. Hartutako lehenengo neurri hauek alde nazionala alde errepublikanotik banatzeko helburua zuten. Dena den, Dekretu honen ezarpena haratago joan zen, eta “ad intra” garbiketa ezarri zuen, hau da, mekanismo berriak ezartzen zituen langileen fideltasuna indartzeko. Garbiketa ez zen bakarrik, ezkertiar ideiak zituzten epaile eta fiskalei zuzendu edo haien lanpostua utzi behar izan ziztuzten langileei zuzendu, espedienteak ere zabaltzen ziren langileek Mugimendu Nazionalera batzeko.

Langile hauek, goiko agintaritzaren aurrean aurkeztu beharko ziren, eta autoritateek langileei aurkezpen erregistro bat zabalduko zieten. Espedientea, Defentsa Batzar Nazionalari bidaltzen zitzaion, eta ondoren, zerrenda bat egiten zen bere funtzioetan aritzen ez ziren funtzionarioen izenekin³⁵.

Hastapen lege ahul hauekin funtzionarioen garbiketa prozesua martxan jartzen hasten da 1936tik aurrera. Epaileek eta fiskalek uztailaren 18tik aurrera eramandako ekintzak kontutan hartzeaz aparte, Bigarren Errepublikan eramandako jarduera judiziala ere baloratu zuten³⁶.

Nolabait dekretu hauek, estatu autoritario batek legeak egiteko moduaren islatzaileak dira. Korrika eta presaka legeak egiten dira errepresioaren nahiak handitzen diren heinean. Hasiera batean, mugimenduaren aldekoak zirenak identifikatzen zituzten bere nahietara egokitzen ziren funtzionarioak identifikatuz, hortik dator, zerrenda bat egiteko eskakizuna. Ondoren, behin eskakizun hau zehaztua geratzen zela, benetan hauek fidatzekoak ziren frogatzen zuten, ez izatekotan zigorra ezartzen zitzaien. Dena delakoa, azken finean fideltasuna indartzeko mekanismoak ezartzen saiatu ziren³⁷.

Ia kasu guztietan, garbiketa hauek, “zalantzazko” jokaera batean zuten oinarria. Zalantza hauek salaketan bilakatzean, zalantzan jartzen zuen epaile eta fiskalen lana³⁸.

³⁵ JIMENO ARANGUREN, R, “La represión y depuraciones en la Administración de Justicia: Navarra 1936-1945. Una primera aproximación”, *Jueces para la Democracia*, 79, 2014, 93-95. orr

³⁶ FERNÁNDEZ-CREHUET LÓPEZ, F., *Jueces bajo el franquismo*, *op.cit.* 111. orr

³⁷ *IBÍDEM.* 111. Orr.

³⁸ *IBÍDEM.*

2. Espedienteak.

Prozesu garbitzailearen errealitatea ezagutzeko iturri nagusia, Justizia Administrazioako langileei irekitako espedientak ditugu, bertan, erabaki hori hartzeko kontutan izandako materiales osatua dago, material horiek erabakiaren zergatiak biltzen dituztelarik.

Lehenengo momentutik, 1936 eta 1937.urteen artean, lehenengo garbiketa prozesuak martxan jarri ziren urtetan, espediente hauek disziplinako espediente baten forma hartu zuten, hau da, lekukotasun ezberdinen testigantzak jasotzen ziren eta honi, autoritate lokalen txostenak, inkulapatuen agintarien txostenak eta zenbait kasutan lokalitatearren pertsonai garrantzitueneke egindako txostenez osatutako aurkibide sakon eta zehatzaz osatuta zeudenak. Bestalde, frogak eta lekukoak proposatzen dira inkulpatuari edo errudunduari defendatzeko honi ere gehitzen zaio Instruktoarearen proposamena, Fiskalaren eta Auzitegiko lehendakariaren txostenak, Justiziako Batzordearen erabakia eta Estaturaren Batzar Teknikoaren lehendakariaren berrespenak³⁹.

Gure helburua aurrera eramateko topatzen dugun dokumentu interesgarriena, Garbiketa prozesuaren instruktoarearen ebazpen proposamena da. Bertan, karguen laburpena, akusatuaren aurrekari ideologikoak eta profesionalak eta ebazpena hartzeko irizpidieak azaltzen dira, baloratzuz astungarritzat har zitezkeen gertakariak edo portaerak, eta zigorra arindu zitzaketenak ere. Espedienteetan jasotako informazioa era askotakoa da. Mugimenduaren aurka joatearen esanahiaren zehaztugabetasuna ez da akusatuaren ideologiaren inguruan hitzegitera mugatzen, baizik eta bere jarduera profesionalean lortutako maila-igoerak, eta bere bizitza pribatuan bere berezko moralitasuna eta bere emaztearena eta akusatuak zituen gizarte harremanak aztertzeraz ere eramaten zituzten.

Horregatik, garbiketa emateko espedienteak oso informazio iturri garrantzitsuak dira probintzia bakoitzean eramaten zen bizitza politikoa aztertzeko, bereziki

³⁹ LANERO TÁBOAS, M., “La depuración de jueces y fiscales: 1936-1944”, *Comunicaciones presentadas al II Encuentro de Investigadores del Franquismo: Alicante, 11, 12 y 13 de mayo de 1995*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alicante, 1996, 1. alea. 136. orr

Diktadurako eta Errepublikako denboraldietan. Oso iturri baliotsua dira mende hasierako justizia administrazioko langileen pentsamoldea zehazteko.

Monica Laneroren esanetan⁴⁰, *“son reveladores acerca del funcionamiento de la justicia de guerra en la zona republicana, desde la visión exculpatoria, presentada por los funcionarios que participaron en sus tribunales. A través de algunos expedientes se vislumbra la represión en la retaguardia franquista, porque la participación más o menos entusiasta de jueces y fiscales en la represión “espontánea” se considera en algunos casos indicio de su grado de afección al régimen.*

3. Espedienteen inskripzioa Erregistroan

3.1. Heriotza ziurtagiriak Erregistroan

Nafarroan, hildako gehiengoan heriotza ez zen erregistratua geratu, ez jatorriko bake epaitegietan ezta gutxiago ere heriotza eman zen Probintzia Auzitegietan ere.

Mugimenduaren alde *“caídos por Dios y por España”* eroritako pertsonen heriotza ezta ez zen inskribatu, hala ere, kasu hauetan beste kasuetan gertatu ez zen bezala, nahiko ohikoak dira inskripzio bikoitzaren abiatzeak, bai jatorri-auzitegietan eta bizilekuan, edo jatorriko eta heriotzaren lekuan⁴¹.

Errepublikan zehar Nafarroako hiriburuan erregistratutako batz besteko heriotza kopurua 976 izan zen. Horietatik, hogeita bi su-armek eragin zituzten bortizki. Gerra garaian, urtero 1.246 heriotza gertatu ziren, kopuru hori Francoren garaipenaren urtean 1.407ko kotara helduz, datu hauek gerran sortutako lesioekin eta gaixotasunekin zerikusia dutelarik, baina batez ere, epez kanpo emandako inskripzioekin zerikusia dute⁴².

3.2. Fusilatuen inskripzioak

1936ko Iruñean kokatzen bagara, eta heriotza-agiri egokietan izena eman zuten pertsonengan fijatzen bagara, bakarrik 157 heriotza inskribaturik zeuden hemezortzi urtetan zehar 1936-1954.

⁴⁰ LANERO TABOAS, M., “La depuración de jueces y fiscales: 1936-1944”. *op.cit.*, 106. orr

⁴¹ JIMENO JURÍO, J.M. “La Guerra Civil en Navarra (1936-1939)”, Pamiela, Iruñea, 2006 151. orr

⁴² *IBÍDEM.*

“Desagertu” bezala inskribaturiko hamahiru pertsonetatik, hiruk bakarrik hildako bezala inskribatuak izan ziren, inskribaturiko hildakoen kantitatea 160ra helduz, aurrerago ikertuko ditugun Natalio Cayuelaren espedienteetan ikusiko dugun moduan, Fiskalaren aburuz, lekukotasunek esandakoa nahiko ez bazen, ez zen pertsonaren heriotza inskripzioa aurrera eramaten baizik eta desagerpenaren erregistroa⁴³. 1936an, inskribatutakoen ehuneko 82ren heriotza gertatu zen urtean emandako heriotzen artean soilik 4 bere momentuan inskribatu ziren, heriotza horiek nazionalek hiriburuko kaleetan jauzitako su armengatik produzituak izan ziren. 1936ko azaroan, ofizialak ziren bi dokumentu agertu ziren “*con motivo de la actual lucha nacional contra el marxismo*”, nafartar fusilatuen ehundaka heriotza zirutagirian agertzen zen esaldia, Iruñeko Auzitegian izan ezik.

Bestalde, 67. Dekretuak⁴⁴, hildako askoren inskripzioa epetik kanpo egitea utzi zuen. Gerra amaituta, eta izen-emate-epeak handituz Justizia ministroa zen, Tomás Domínguez de Arévalo-k, Agindua sinatuta, 1939-1941. urteetan zehar espedienteen ehuneko 61 Iruñean tramitatu zituen⁴⁵.

Inskribatuetatik, ezkonduak ezkongabeak baino gehiago ziren, ezkonduak 113 ziren bitartean, ezkongabeak 42, egoera horren arrazoia hildakoen emazteek beren alargutasuna ziurtatzeko zuten kezka izan liteke, hala ere, egun ezkonduak fusilatu asko dira erregistraturik gabe daudenak. Exekuzioak edo hiltzeak aurrera eramane ziren egunak ere interesgarriak dira. Erailketak, uztailaren 18an hasi eta hilabete luzez eman ziren. Nafarroako *Junta Central Carlista de Guerrak*, uztailaren 26an, komunikatu bat atera zuen, ihesan joandakoak eta ezkutatuak zirenei Nafarrora bueltatzeko deia eginez, haien bizitza, etxea, eta lurak errespetatuko zutelaren aginduarekin, hala ere, Justiziaren aurrean erantzun beharko zutela esan zuten “*el llamamiento no implica dejación alguna de la Justicia, que ha de caer inexcusablemente sobre aquellas personas que cometan el menor acto de hostilidad a nuestro sublime y patriótico movimiento*”, baina emandako

⁴³ AGN, Jurisdicción Especial de Responsabilidades Políticas, rollo del TRP, núm 258, 193

⁴⁴ *El Decreto núm.67 de la Jefatura del Estado, y la subsiguiente Orden de la Comisión de Justicia de la Junta Técnica,*

⁴⁵ JIMENO JURÍO, J.M., *La Guerra Civil en Navarra (1936-1939)*, op.cit., 153. orr

agindu honek bakarrik haien aurka zeuden nafartarrak harrapatzeko eta heriotzara eramateko izan zen⁴⁶.

Iruñean, abuztuko hilabetean, 71 pertsona exekutatuak izan ziren, epaitegian inskribatutako 157tik, hau da, 1936 an egondako hildakoen ehuneko 54a suposatzen dutenak eta gerrate osoan erregistratutako ehuneko 45a.

Heriotza-kopurua irailetik aurrera txikiagotzen da, eta kota altuenetara heltzen da 1936ko azaroan, hilabete hortan praktika erlijiosoen eta penitentziara deiarekin bat etorritik. Egoera honek, kleroaren sektore baten partehartzearen tesia egiaztatzen du.

Lehen esan bezala, garrantzitsua da exekuzioak eman ziren lekuak jakitea, oso garrantzitsua bereziki hildakoen familiarren beren senideen hondarrak aurkitzen saiatzen ari direlako, hilerrian haien hilobia eman ahal izateko. Hala ere, solo zaila izaten ari da kasu gehienengan detaileak jakitea, eta interesatuen eskutan geratzen da beren senideen bilaketa eta ikerketa egitea. Kanean edo haien etxeetan atxilotuak zirenak, fusilatzerara eramanez zituzten, atxilotuak labur baten ostean Escolapios⁴⁷ en epaiketa fartsa bat izan ondoren, edo Ezkabako gartzelatik libre ateratzerakoan⁴⁸.

Erregistro horietan agertzen dira, Cayuela Medina anaiak. Natalio Cayuela 44 urterekin fusilatua eta bere anaia 23 urterekin, biei Izquierda Republicano kide izatea egotzita.

IV. NATALIO CAYUELAREN ESPEDIENTEAK

Lanaren hasieran aipatu dudan moduan, Natalio Cayuelari hiru espediente ireki zitzaizkion, nahiz eta hasieratik Nataliori gertatutakoa iritzi publikoaren jakinean egon. Irekitako lehen espedientea, Iruñeko Erregistro Zibilean epez kanpo inskribatutako heriotza ziurtagiriaren espedientea izan zen, hurrengoan, erantzunkizun politikoen espedientea eta azkenik, bere kargua uzteko arrazoiak ikertzen zituen espedientea.

⁴⁶ JIMENO JURÍO, J.M., *La Guerra Civil en Navarra (1936-1939)*, op.cit., 154-155. orr

⁴⁷ Iruñean karlistek ezarritako kartzela.

⁴⁸ JIMENO JURÍO, J.M., *La Guerra Civil en Navarra (1936-1939)*, op.cit., 157. orr

Esan bezala, Natalio Cayuelaren inguruan idatzita topatu dugun lehen espediente, bere heriotza Erregistro Zibilean inskribatzeko ireki zen espediente dugu, 1937.urtean zabaldutako espediente hain zuzen.

Bere emaztea zen Amparo Sandoval Arricivita andereñoak, Epaitegiaren aurrean aurkeztu zen, esanez bere senarra zen Natalio Cayuela Medina jaunak, 44 urtekoa, jatorriz Bartzelonakoa, bere etxetik desagertu zela 1936ko abuztuaren 3an, suposatuz hilabete bat beranduago hil zutela, ezezaguna zen zonalde baten batean.

Bere iragarpena frogatzeko, beharrezkoa zen espediente irekitzeko eskaera egin zuen, 1937ko urtarrilaren 28an Espainiako Gobernuaren 67.Dekretuak bere lehenengo artikuluan ezartzen zuen moduan Probintziako Aldizkari Ofizialean publikatuko zen ediktuaren bitartez bere senarraren inguruan edozeinek izan zezakeen informazioa jasotzeko.

Kasu honen inguruan, hiru pertsona testigantza eman zuten, eta hiruak bat egiten zuten. Hiruek, zurrumurru publikoagatik jakinarazi zuten Natalio Cayuela Mugimendu Nazionalaren ondorioz hil zutela. Kasua eramaten zuen epaileak, dokumentua Auzitegiko fiskalari bidalio zion bere irizpena igortzeko. Fiskalak honen inguruan emandako erantzuna, Natalio Cayuelaren heriotza bermatzeko jasotako informazioa ez zela nahkoa izan zen, baina Iruñean Natalio Cayuela oso gizon ezaguna zenez, bere inguruan informazio gehiago jasotzeko dei berri bat egin zuen, eta dei berri honekin beharrezko zen informazioa jasotzen ez bazuen, ez zuen bere heriotza inskribatzeko agindurik emango baizik eta bere desagertasuna inskribatzeko agindua. Dei berriarekin testigantza berriak agertu ziren, Natalio Cayuela Mugimendu nazionalaren biktima bezala kokatzen zutenak.

Honekin guztiarekin, eta beharrezkoa zen ikerketa guztia aurrera eraman zela, azkenean 1937ko maiatzaren 3an akordatu zen egindako ikerketetan aski bermatua geratzen zela Natalio Cayuela Medinaren heriotza, Estatuak 1936ko uztailaren 18tik

jasan zuen egoera berriaren ondorioz. Honekin guztiarekin, bere heriotza Erregistro Zibilean inskribitzera eramán zuten⁴⁹.

Natalio Cayuela Medinari irekitako bigarren espediente⁵⁰ Erantzukin Zibilaren Espediente⁵¹ dugu. Espediente hontan Nafarroako Ondareen Konfiskatze Probintzia Batzordeak, Natalio Cayuelaren erantzun zibila aurrera eramango zuen espedientearen irekiera eskatzen zuen. Horretarako lehenik eta behin, enbargoaren paper ofiziala zabaltzen zen ondoren bere ondasunak administratzeko. 1937ko urtarrilaren 10eko lege dekretuak bere 6. Aritikulan ezartzen zuen moduan⁵¹.

1938ko abuztuaren 9an, Nafarroako Ondare Batzordeak zabalduak aginduarekin, espedienteari hasiera eman zitzaion. Probintziako Gobernadore Militarra eta Zibilari, Guardia Zibilaren Nagusiari FET de las JONSeko⁵² nagusiari eta Iruñeako alkateari bidaltzen zaie, lehenbailen Auzitegiari igortzeko Natalio Cayuela Mugimendu Nazionalaren hasieran eta ondoren izandako ekintza politikoa. Eskakizun horrekin martxan jartzen zen 1937ko Dekretua, ondareen enbargoa exigitzen zuena.

1938ko abenduaren 31n diktaturiko probidentziaren bidez, Institutio ezberdinen erantzunak kontutan hartuta, eta bakoitzak Natalio Cayuelaren ibilbide politikoaren informazioa eman ondoren, denek leku ezezagunean zegoela alegatu zuten eta, Probintziako Aldizkari Ofizialean publikatuko zen ediktuaren bidez deitu zitzaion auzitegian aurkezteko eta akusazio horietaz defendatzeko.

FET de las JONSek jakinarazi zuenez, eta eginbeharrezko ikerketak egin zituztelarik, Cayuela, 1934. urtetik aurrera Auzitegi⁵³ko idazkaria bezala IRko mugimendura afiliatua zegoela baieztatu zuten, lehenago, Accion Republikanan afiliatua zegoelarik. Honekin batera, Azaña eta Casares Quiroga politiken jarraitzaile petoa zela, Nafarroako prentsa ezkertiarren bultzatzailea nagusienetarikoa ere, Izquierda

⁴⁹ AGN, Expediente de inscripción de defunción fuera de plazo de Natalio Cayuela, Exp. N° 3/1937

⁵⁰ AGN, Jurisdicción Especial de Responsabilidades Políticas, rollo del TRP núm.258,1936

⁵¹ Altxatutakoen alder agertu ez zirenen pertsonen ondasunekin egiteko ezartzen zuen legea, Gerra Zibilean zehar aplikatzeko eta Francisco Francok sinatutakoa

⁵² Ofentsiba Nazional-Sindikalistako Batzarren Espainiako Falangea. 1933.urtean, Jose Antoonio Primo de Rivera, Julio Ruiz de Alda eta Alfonso García Valdecasasek sortutako Espainiko alderdi politiko faxista eta utranazionalista.

Republicanaren presidentea izatera heldu zela eta Frente Popularreko kargu direktibo nagusienetarikoa okupatu zuela. Orokorrean, gizon maltzurra eta arriskutsua kontsideratzen zuten.

Erantzunkizun Politikoen Legeak bere jokaera legearen 4. artikuluko b) eta c) ataletan⁵³ sartzen zela esan zuten. Lege berak, bere 3. eta 8.artikuluetan ezartzen zituen zigor ekonomikoak aplikatuz⁵⁴. Azkenean, arduradun politikoa bezala kondenatzen dute, eta estatuari 3000 pezetatan baloratutiko kalte ordainketa exigitzen diote. Epaia, bere emazteari jakinarazi zioten eta behin sententzia firme zela, epaile zibilari bidali zioten sententziaren ziurtagiria lekukoen testigantzarekin.

Eskatutakoaren kantitataren ordainketarako bere emazteak erantzuna eman zuen. Eragileak utzitako ondareen zatiketa egiaztatuz. Natalio Cayuela Medinarenak diren titulu balioek, bere alargunaren, adierazgarriaren, eta ab-intestato-a bere oinordekoen artean, bere bi anaiak ziren Enrique Cayuela Medina eta Josefina Medina Cayuela osatuta.

Enrique Cayuela Medinari, erantzukin politikoen espediente bat ere ireki zitzaion, eta leku ezezagunean zegoenez momentuz ezin zen bere baimena jaso. Natalio eragileak utzitako ondareen zatiketa notario batengan protokolizatzeko. Horrela baimendu zuten,

⁵³ Artículo 4.º En virtud de lo dispuesto en el artículo 1o, quedan incurso en responsabilidad política y sujetos a las sanciones que se les impongan en los procedimientos que contra ellos se sigan, las personas individuales que se hallen comprendidas en alguno de los casos o supuestos siguientes: b) Haber desempeñado cargos directivos en los partidos, agrupaciones y asociaciones a que alcanza la declaración del artículo 2.º, así como haber ostentado la representación de los mismos en cualquier clase de Corporaciones y organismos, tanto públicos como privados. c) Haber figurado, a virtud de inscripción efectuada antes del dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis, y mantenida hasta esta fecha, como afiliado de los partidos, agrupaciones y asociaciones a que se refiere el apartado anterior, excepción hecha de los simples afiliados a organismos sindicales.

⁵⁴ Artículo 3.º Los partidos, agrupaciones y organizaciones declaradas fuera de la ley, sufrirán la pérdida absoluta de sus derechos de toda clase y la pérdida total de sus bienes. Estos pasarán íntegramente a ser propiedad del Estado. Quedan confirmadas las incautaciones llevadas a cabo en aplicación de lo dispuesto en el artículo 2.º del Decreto número ciento ocho antes citado y en sus disposiciones complementarias y concordantes. Artículo 8.º Las sanciones que se podrán imponer con arreglo a esta Ley a las personas incurso en responsabilidad política son las comprendidas en los grupos siguientes: Grupo I.—(Restrictivas de la actividad).—Inhabilitación absoluta, inhabilitación especial. Grupo II.—(Limitativas de la libertad de residencia).—Extrañamiento. Relegación a nuestras Posesiones africanas. Confinamiento. Destierro. Grupo III.—(Económicas).—Pérdida total de los bienes. Pago de cantidad fija. Pérdida de bienes determinados.

titulu baloreen lekualdaketa, Iruñean zeuden bankutik beste herrialde bateko bankura eramateko Amparo Sandoval Arricivita bere etxebizitza lekuz aldatzeko ideia zuelako, eta Enrique Cayuela Medinari zegokiona agertzen ez zen bitartean autoritatearen menpe gertaiko zen. 58. artikulua ezartzen zuen moduan⁵⁵, ez da lekurik ematen Amparo Sandoval Arricivita eskatutakoari.

Gerra Zibila amaitu zen urtean, 1939.urtean, Natalio Cayuelari 258. espedientea ireki zion Erantzunkizun Politikoen Erregio epaitegiak. Lehen esan bezala, Natalio Cayuela akusazio horietaz defendatzeko Ediktuaren bidez Auzitegiaren aurrean aurkezteko deia egin zioten, baina bere ordeiz, Bonifacio Ruiz Lobera jauna, Amparo Sandoval Arricivita Natalio Cayuelaren alargunaren prokuradorea agertu zen, 1937ko maiatzaren 12an heriotza ziurtagiria igorri zuen, eta honi beste bi ziurtagiri gehitu zitziokion: bata, Nafarroako Gurutze Gorriko idazkariarena eta bestea Iruñeko Prokuradoreen Kolegioko dekanok Cayuelak bere lanean jarrera ezinhobeia izan zuela bere lankideekin haien artean inolako bereizketa ideologikorik egin gabe.

Azpimarratzekoa da, Eduardo Alonsok, Auzitegi Goreneko presidenteak aitortutakoa. Eduardo Alonsok, Iruñeko Auzitegiaren lehendakariaren kargua okupatu zuen 1936ko martxoan, eta beti bere funtzionarioek egiten zutenaren lana kontrolatzen zebilen eta Cayuelaren inguruan ez zuen inoiz berri txarrik jaso, baizik eta kontrakoa. Cayuela bere lanean portaera bikaina erakutsi zuen eta oso langilea zen, bi kualitate hauek Auzitegiaren idazkari hoberena izatera eramane zuten. Bere inguruan jasotako berri bakarra, 1936ko abuztuan iritsi zen behin altxamendu militarra eman zen unean, momentu horretan jakin zuen alderdi ezkertiarren batean afiliatua zegoela eta noizbehinka Iruñetik Manuel Azañaren konpainian ikusten zutela. Honekin batera, argudiatu zuen bere familiaren partetik Iruñeko kartzelan zegoelaren berri jaso zuen

⁵⁵ Artículo 58. Si el condenado como responsable político hiciera efectiva la sanción económica, se hará constar en autos mediante la unión o reseña de la carta de pago —cuyo importe la Delegación de Hacienda lo acreditará a la Jefatura Superior Administrativa en la "Cuenta Especial" a que se refiere el párrafo último del artículo 67— y se hará saber, por medio de anuncio ;que se insertará en los BOLETINES OFICIALES DEL ESTADO y de la provincia, que el inculpado, por haber satisfecho totalmente dicha sanción, ha recobrado la libre disposición de sus bienes; salvo en el supuesto de que, con arreglo artículo 14, hayan quedado algunos afectados en garantía de la parte aplazada de tal sanción, en cuyo caso se detallará en el anuncio de cuáles no puede disponer

unetik, Modesto Fonto, garaiko Gobernadorearen bulegoan aurkeztu zela zerbait txarra gertatu zitzaiola baieztatu zion.

Azkenean, lekukoen testigantzek eta ziurtagiriek jasotzen zuten moduan, argi geratzen zen Natalio Cayuela Medina ereduako portaera izan zuela eta inoiz ez zuela Mugimenduaren aurkako ekintzarik egin. Gainera egindako ikerketatik ez zen 1937ko urtarileko dekretu legea ezartzeko froga nahikorik ematen, eta epaileak espedientearen largespena aplikatu zuen 1940ko abuztuaren 26an⁵⁶.

Natalio Cayuelari irekitako hirugarren espedienteak dugu, Auzitegiako Idazkariaren kargua uztearen arrazoiak aztertzen dituen espediente⁵⁷. 1940ko irailaren 18an, urte horretako Auzitegiaren Presidenteari igorri zitzaion Natalio Cayuelak Iruñeako Auzitegiako idazkari kargua uztearen arrazoiak jasotzen zituen espedienteak, behin bere heriotza ziurtatu zela.

Lehenik eta behin, 1936ko urriaren 9an, espediente hau gidatzen zuen epailearen aurrean agertu zen Roman Arcelus jauna Idazkariaren laguntzailea eta Natalioren aginpean zegoena. Honek esan zuen, 1936ko uztailaren 15etik irailaren 14ra arte bere nagusia ordezkatzeko zegoen, baina estatu kolpea eman zen egunetik, hau da, uztailaren 18tik ez zen Auzitegiako idazkariatik pasa, honen arrazoiak zein izan zen jakin gabe. Hilabete bereko 23. egunean, poliziak landutako ikerketetan, Natalio Cayuelaren lekua zein zen ikertzen zuena hain zuzen, irailaren 14an Natalio bere etxetik desagertu zela eta honen arrazoiak ezezaguna zela jaso zen.

Horregatik, urte bereko azaroaren 4an Iruñeako Auzitegiak, fiskalak eskatutako eginbidea praktikatzeko eskatu zuen. Bertan, gobernuko autoritateei eta militar autoritateei zuzentzeko eskatzen zen, Natalio Cayuelaren kokapena ez jakitearen arrazoiak, honek mugimendu militarrean eramandako jarrera “antipatriotikoa” eta mugimenduaren aurkakoarengatik bazen. Hila bereko 23an, Gobernu Militarrek erantzuna ematen du. Erantzun hortan Natalio Cayuela abuztuaren 3an atxilotu zutela jasotzen da, Frente

⁵⁶ AGN, Jurisdicción Especial de Responsabilidades Políticas, rollo del TRP, núm. 258, 1956

⁵⁷ AJGP, Audiencia Territorial de Pamplona, Secretaria de Gobierno, Expediente de gobierno, núm. 99, 1936.

Popularreko presindetea baitzen, baina abuztuaren 23an askatu zutela eta data horretatik aurrera, gobernu militarrek ez zuela Natalio Cayuelaren inguruan berri gehiagorik jaso.

Espediente honen ikerketari amaiera ematen zaio, 1936ko azaroaren 25ean, *Comisario de Investigación y Vigilancia de la provincia de Navarra*-ren eskutik. Gobernu militarrek, bi egun lehenago esandakoa baieztatuz, hau da, Natalio Cayuelak bere idazkari kargua utzi zuela mugimendu nazionalean eramandako jarrera “antipatriotikoaren” arrazoiarengatik⁵⁸.

1940ko irailaren 16an, Iruñeko Auzitegiko idazkariak ziurtatu zuen Erregistro Zibileko heriotza ziurtagirien 212. liburuan, Natalio Cayuela Medinaren heriotza agertzen zela. Leonardo eta Concepcioren semea, Bartzelonakoa jatorriz, 44 urtekoa eta ezkondua. Iruñeko hirian hil zen 1936ko abuztuan, eguna zehaztu gabe. Probintziako Auzitegian bermatzeko eta efektuak izaten hasteko, heriotzaren ziurtagiria gehitu zitzaion 1940ko irailaren 16an eta bi egun beranduago.

1916ko 10. espedientearen idazkariko kargua hartzen du, 1922ko 70. Bere ibilbidea idazkaria bezala agertzen da eta 1936ko 93. espedientearen kargua uzteko arrazoiak agertzen dira. Natalio Cayuela Medinak, Iruñeko Auzitegiko barne gobernuaren idazkari kargua okupatu zuen 1917ko urtarrilaren 17tik, urte bereko urriaren 23ra arte. 1923ko abuztuaren 17an garaiko Justizia ministroak jakinarazi zuen moduan, Natalio Cayuela Auzitegiko idazkaria izendatu zuten, aipaturiko karguaz jabetuz bere heriotza eguna arte 1936ko abuztuko hilabetearen⁵⁹.

Hala ere, hirugarren espediente hau ez zen 1979. urtera arte itxi, hau da, hil eta 43 urte beranduago. 1979ko urriaren 19an, Ignacio Bone Palomar abokatuak Iruñeko Auzitegian eskatu zuen Natalio Cayuela Medina 1936ko uztailara arte idazkari bezala aaritu zenaren ziurtagiria, lanean aritu zen denboraldia ziurtatzeko eta bere alargunari zegokion kalte ordainak eta pentsioak ordaintzeko, bere bizitza osoan zehar disfrutatu

⁵⁸ AJGP, Audiencia Territorial de Pamplona, Secretaría de Gobierno, Expediente de Gobierno, núm. 99, 1936.

⁵⁹ AJGP, Audiencia Territorial de Pamplona, Secretaría de Gobierno, Expediente de Gobierno, núm. 99, 1936.

ezin izan zituenez eta eskaera hau egiterakoan adineko emakumea zenez ahalik eta azkarren eskatutako informazio osoa igortzea eskatu zuen⁶⁰.

V. ONDORIOAK

Francoren ikuspegitik, Nafarroa bere erregimenaren alde zegoen lurralde bat izan zen, ideologia *gorrien* libre egon zen lurralde bat hain zuzen, San Fernandoren gurutzearen armarrak laureatuak ongi adierazi zuen bezala. Hala ere, lanean zehar egindako ikerketan nabarmentzen da Nafarroan egondako garbiketa eta errepresioa. Justizia Administrazioan egon zen errepresioa errealitate bat da, horren adibide dira gure lanean ikertzen ari garen pertsonaiaren fusilaketa, Natalio Cayuela. Berarekin batera, gainera, beste epaile eta auzitegiko idazkariak fusilatzea eraman zituzten. Iruñeko Auzitegian martxan jarritako garbiketa prozesua justizian lan egiten zuten langileak kontrolatzeko helburua zuen. Mugimenduaren alde zeudenei garbiketa ezartzen zitzaien independentzia tentazioa zuen edozeini beldurra sartzeko. Mugimenduaren aurka zegoenari zuzenean bere kargutik botatzen zuten edo fusilatzea eramaten zuten. Egoera hau da, Monica Lanerok bere lanean “birziklatze gaitasuna” deiturikoa⁶¹.

Ikusi dugun moduan, frankismoak ezarritako zuzenbidea guztiz errepresiboa izan zen. Araudi penala ez zen mendekuz osatutako bakarra izan, baizik eta zuzenbidea bere osotasunean. Garbiketa prozesuaren helburua argi dago zein izan zen, haien ideiekin bat ez zetozen langileak ezabatzea eta erregimenaren ideologiarekin bat egiten zuten langileen sustapena zabaltzea. Depurazio prozesuen helburu nagusia beldurra zabaltzea zen. Beldurraren poderioz, biztanleria isilik zegoen, *El Escarmiento* liburuko *no los mires que nos pueden matar* adibide argigarriak ondo irudikatzen duena⁶².

Honekin guztiarekin, Frankismoak ezarritako legedia ere aztertzean zera esan dezakegu: lehenik eta behin, frankisten helburu nagusia Bigarren Errepublikako ordenamendu juridikoarekin amaitzea zen. Frankistek martxan jarritako zuzenbidea, itxurazko legedi bat zen, herritarren eskubideak babesten ez zituelako eta segurtasun

⁶⁰ AJGP, Audiencia Territorial de Pamplona, Secretaría de Gobierno, Expediente de Gobierno, núm.99, 1936.

⁶¹ LANERO TABOAS, M., “La depuración de la magistratura”, *op.cit.*, 49. orr.

⁶² SÁNCHEZ-OSTIZ, M., *El Escarmiento*. *op.cit.* 471. orr.

juridiko falta zuelako. Sortutako Zuzenbidea azken finean, errepresioa martxan jartzeko modu bat zen, biolentziaz baliatzen ziren herritarren bizitza antolatzeko⁶³.

1936 eta 1944. urteen bitarte, ikuspegi ezberdinak ematen dira justiziaren inguruan eta aparatua judizialaren egitura berria definitzeko.

Falangek egitura judizialaren proiektu oso bat aurkezten du, Estatu Berri bat sortzeko helburuarekin. Lehengo atalean 1936tik 1938ra doana, eredu totalitarioetan oinarritutako justizia administrazioa ezartzea zuen helburu, Alemaniako antolaketa prozesalean oinarritua zegoena. Berrikuntza horien artean, Estatu burua epaile gorena ezartzea, Justizia administrazioa zegoen alderdi politiko bakarrera egokitzea... erregimenarekin bat ez zetozen langileek justiziatik ezabatzea zuen helburu, 108. Dekretua zen helburu hori aurrera eramane izan zuen legedia. 26 funtzionario baztertuak izan ziren eta beste 24 zigortuak.

Behin garbiketa eman zela, 1938.urtean sistema judizialaren definizio berria eman zen. Magistratuen eta fiskalen izendapena Gobernuaren eskutan geratzen zen. Ministeritza bakoitzak, administrazioko funtzionarioen garbiketa martxan jartzeko, zortzi magistratu eta hiru fiskal ezartzen dituzte Errepublikaren menpe zeuden auzitegiengan. Bere partehartzea garbiketa prozesuan Auzitegi Gorenean kargua ezarriz sarituko zen⁶⁴.

1953. urtean garbiketa prozesuak printzipioz jada itxi ziren, hala ere, 1965. urtean espediente berriak agertzen dira. Azken finean, frankismoarekin bat egiten zuten funtzionarioek osatzen zuten Justizia administrazio osoa, ez bakarrik Auzitegi gorenetan baizik eta kargu baxuenetean ere.

Garai hartan ezarritako politika judizialak gaur egun gure justizia administrazioan topa ditzakegu. Gaur egun oraindik, aktiboan jarraitzen dute aurrekonstituzionalak diren epaile askok, hau da, 1978.urtean onartu zen Konstituzioaren aurretik Justizian aritzen zirenak.

⁶³ FERNANDEZ CREHUET F., *Jueces bajo el franquismo*, *op.cit.*, 114-115. orr.

⁶⁴ LANERO TABOAS, M., "La depuración de jueces y fiscales: 1936-1944", *op.cit.*, 355. orr.

9/2000ko Lege Organikoak⁶⁵ 70 urtetan ezartzen du erretiratzeko adina, beraz, gutxinaka gutxinaka erretiratzen joango dira. Espainiako Transizioak Frankismoak ezarritako Justizia mantendu zuen. Bere eragina 1938aren epailearen politikaren funtsezko antolamenduan dago, abuztuaren 27ko legedian Auzitegi Gorena sortzen zuena. Auzitegi Altuaren zaharberritzea adierazgarria da, II. Errepublikan zehar sartutako aldaketak baliogabetuz, eta 1870eko epailearen egitura tradizionalarekin mantenduz. Magistratuen izendapena gobernuaren esku geratzen da.

Gaur egun, zenbait epailek izaten ari dira frankismoa epaitzen saiatzen edo gutxienez ikertzeko saiakerak egiten ari direnak. Oso ezagunak ziren bi kasu aipatuko ditugu.

Lehenik eta behin, Garzon epaileak auto baten bitartez, frankismoaren biktimen desagerpenaren arrazoiak ikertzen hasi zen. Autoan, Frankismoan gertatuko ekintzak humanitatearen aurka joaten ziren delituen barnean zegoela esan zuen, Kode penalaren 601.bis artikuluan oinarritua⁶⁶. Hain zuzen ere, Francisco Franco diktadoreari eta Errepublikako Gobernuaren aurka matxinada zuzendu zuten 34 pertsonen delitu hau ezarri zien. Hala ere epailearen nahiak berehala oztopatuak izan ziren. 2009ko maiatzean, Auzitegi Gorenak Manos Limpias sindikatuak epailearen aurka jarritako kereila onartu zuen, hauek prebrikazio⁶⁷ delituaz akusatu zioten. Auzitegi Gorenak kereila honekin batera beste bi kereila berri onartu zituen bata, Libertad e Identidad eta bestea Falange Española de las JONS ezarritakoa.

⁶⁵ Artículo cuarto. Prolongación transitoria de la edad para el desempeño de last areas jurisdiccionales. Primero: se introducen dos nuevas disposiciones transitorias en la Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial. Hasta el 31 de diciembre de 2003, la jubilación por edad de los jueces y magistrados prevista en el artículo 386.1 se fija en los setenta y dos años. Hasta el 31 de diciembre de 2004, la jubilación por edad de los jueces y magistrados se fija en los setenta y un años. Segundo: Se añade un apartado cuatro al artículo 200 de la Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial, con la siguiente redacción: los miembros de la carrera judicial jubilados por edad que sean nombrados para ejercer dicha función tendrán la consideración y tratamiento de magistrados eméritos.

⁶⁶ Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, de Código Penal. El que, por razón de su cargo, comisión o servicio, tenga en su poder o conozca oficialmente objetos o información legalmente calificada como reservada o secreta o de interés militar, relativos a la seguridad nacional o la defensa nacional, y por imprudencia grave dé lugar a que sean conocidos por persona no autorizada o divulgados, publicados o inutilizados, será castigado con la pena de prisión de seis meses a un año.

⁶⁷ Kope penaleko 404.artikulua

Kereilariek zioten Garzon epailea bere funtziotik haratago joan zela frankismoaren kausak onartzerakoan eta prebarikazio delitua egotzi zioten, hau da, jakinda zuzenbidearen kontrakoa dela, sententzia bat diktatzea. Prebarikazioa egon zela frogatzen bazen bere kargua uztera behartuko zuten¹² urtetik 20 urtera arte.

Luciano Varela epaileak eraman zuen kasua, oso epaile ezaguna zen Garzonen zenbaitu kasu eramateagatik eta kasu honetan, hain zuzen ere, inpartzialtasunaz jokatzear akusatu zuen epaileak. Hala ere, hori ez zen oztopo izan Varela epailearentzat bereheala ahozko judizioa irekitzeko deia egin baitzuen, ekintza horrekin, epaileak Nazioarteko Zigor Auzitegira kasua eramateko ideiarekin amaitzen zuen, argi dago, delitu horiek esparru internazionalan biltzen zirela eta esparru internazionala jakina den moduan nazionala baino maila gorakoagoa dela. Argi dago, humanitatearen kontrako krimen lege internazionala duen izaera inperatiboari erreparatu behar zaiola kasu hau aurrera eraman ahal izateko. Baiana ikusi dugunez, Espainian sekulako trabak daude, bereziki Auzitegi gorenenean⁶⁸.

Hala ere, ez dago dena galduta ezta gutxiago ere. Komunikabideei esker jakin izan dugun moduan, Buenos Aireseko Auzitegi Federaleko Maria Servini Cubria epaileak, momentu honetan frankismoaren krimenak ikertzen ari ditu⁶⁹.

Garzonekin eratutakoaren ondorioz, Espainiako Memoria Historikoa Berreskuratzeko Elkartek, frankismoan egondako biktimen familiarrekin eta zenbait giza eskubideen elkarrekin Argentinan aurkeztu zuten salaketa hirurogeita hamar urtez emandako zigorgabetasunarekin amaitzeko.

Maria Servini Cubriak, momentuan eramaten ari duen frankismoaren kasuan bi delitu biltzen ditu: genozidioa eta humanitatearen kontrako delituak, hauen barnean beste hainbat delitu sartzen dira, biktima askoren desagertzea, torturak... Hain zuzen ere, auto honen bitartez 1936ko uztailaren 17tik 1977ko ekainaren 15erarte Espainiak gertaturiko gertakizunak ikertzen ditu, lan asko dauka emakume honek aurretik.

⁶⁸http://elpais.com/elpais/2010/04/21/actualidad/1271837845_850215.html (2015eko maiatzean kontsultatua).

⁶⁹ Poder Judicial de la Nación. Juzgado Criminal y Correccional Federal zabalduko autoa. CFP4591/2010

Dena den, Maria Servini epaileak jarrera positiboa hartu du kasu honen aurrean. Bere lurraldean irekitako kasua Espainian ere aurrera eramateko esperantza dauka, ikertzen ari dituen delituak, 48 tomotan sailkatuak ditu bakoitzean 200 folioz osatua. Bere aburuz, espainiar magistratuek behin 1977ko Amnistia Legean aldaketa politikoak egiten dituztela, kasu hauek irekitzera animatu beharko ziren, lege honek ezin baitu oztopatu humanitatearen aurka eman izan diren delituak ikertzea, preskribatzen ez diren delituak baitira.

Ikusten dugunez lan luzea geratzen da oraindik Frankismoaren inguruan emandako gertakizun guztiak argitzeko. Frankismoaren garaiko biktimek soilik justizia eskatzen dute eta batzuk oraindik beren senideen gorpuak bilatzen saiatzen ari dira. Transizio garaian zin egin zitzaientz ikerketa prozesuak aurrera eramango zirela, eta gaur egungo demokrazian zenbait politikari eta biztanleriaren alde batek ekintza horiek zabaltzea iraganera bueltatzea suposatzen duela diote eta beranduegi dela ikerketetan sartzeko, ahaztuta egon behar den zerbait dela. Baina argi dago geroz eta beranduago ikertzen diren kausak geroz eta prozesu luzeago bat izango duela atzetik.

Dena den, lan honekin Frankismoak izandako ondorio batzuk ikertu nahi izan ditugu. Batez ere, gure herriaren historiak jasan behar izan zuen gertakizun larrienetariko baten aurrean gaudelako eta oraindik ere gure lege sisteman sekulako eragina izaten ari delako. Argi dago oraindik frankismoak ezarritako aldaketak bizirik daudela.

VI. BIBLIOGRAFIA

- ALTAFFAYLLA, *Navarra de la esperanza al terror 1936*, AFAN, Tafalla, 2004.
- El País (2010). *Baltasar Garzonen aurka irekitako prozesua, frankismoa ikertzeagatik*. http://elpais.com/elpais/2010/04/21/actualidad/1271837845_850215.html
- FERNÁNDEZ-CREHUET, F., *Jueces bajo el franquismo. Once historias (y una nota sobre la depuración de los funcionarios judiciales)*, Granada: Comares, 2011.
- GARCÍA-SANZ MARCOTEGUI, A., “Los promotores de democracia, periódico republicano pamplonés de 1932”, *Príncipe de Viana*, 174 (Enero-Abril 1985), 93-106. orr.
- Izquierda Republicanaren webgunea: www.izqrepublicana.es
- JIMENO ARANGUREN, R., “La represión y depuración en la Administración de Justicia: Navarra, 1936-1945. Una primera aproximación”, *Jueces para la Democracia*, 79 (2014), 86-106. orr.
- JIMENO JURÍO. J.M., *La Guerra Civil en Navarra (1936-1939)*. Pamiela, Udalbide eta Euskara Kultur Elkargoa. Pamplona, 2006.
- LANERO TÁBOAS M., “La depuración de la magistratura y el ministerio fiscal en el franquismo (1936-1944)”, *Jueces para la democracia*, 65. zenbakia, 2009, 39-57. orr.
- LANERO TÁBOAS, M., “La depuración de jueces y fiscales: 1936-1944”, *Comunicaciones presentadas al II Encuentro de Investigadores del Franquismo: Alicante, 11, 12 y 13 de mayo de 1995*, Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1996, 1. alea, 353-372. orr.
- LANERO TÁBOAS, M., “Notas sobre la política judicial del primer franquismo, 1936-1945”, Javier Tusell (koord.), *El régimen de Franco, 1936-1975: política y relaciones exteriores*, 1993, Madrid: Universidad Nacional de Educación a Distancia, 1. alea, 259-263. orr.
- LANERO TÁBOAS, M., “Proyectos falangistas y política judicial (1937-1952): dos modelos de organización judicial del nuevo estado”, *Investigaciones históricas. Época moderna y contemporánea*, 15, 1995, 353-372. orr.
- Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal.
- LIGA DE LOS DERECHOS DEL HOMBRE.
- Webgunea:http://www.institutodemer.es/articulos/tercera/LIGA&_32_DERECHOS&_32_HOMBRE&_32_ESPA%D1A.pdf

LUNA GARCÍA, A., *Justicia*, Aguilar, Madrid, 1940.

MARTÍNEZ CUADRADO, M., *Elecciones y partidos políticos de España, 1868-1931*, Madrid, Taurus 1968.

PODER JUDICIAL DE LA NACIÓN. Juzgado Criminal y Correccional Federal 1. CFP 4591/2010. Buenos Aires, 18 de septiembre de 2013.

SÁNCHEZ-OSTIZ, M., *El Escarmiento*. Pamiela, Iruñea, 2013.

VIRTO IBÁÑEZ, J.J., *Partidos republicanos de Navarra*. Gobierno de Navarra. Institución Príncipe de Viana. Colección Panorama. Pamplona, 1986.